

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ І ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ІНТЕРСЕМІОТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Ніконова В. Г., Голубенко Н. І.

ВСТУП

Питання методології перекладу стабільно привертає увагу перекладознавців усього світу, а її різноманітні аспекти поставали об'єктом численних публікацій (див. В. Демецька, Д. Добровольський, М. Іваницька, В. Карабан, Л. Коломієць, В. Коптілов, М. Міньяр-Белоручев, Н. Нестерова, В. Ніконова, М. Новикова, А. Пермінова, О. Ребрій, І. Струк., P. Flynn & Y. Gambier, J. Munday, P. Newmark, L. Venuti, E. Nida). Відповідно, творчу проблематику у розгляді фундаментальних методологічних засад сучасного перекладознавства та, зокрема, категорії модальності як чинника труднощів здійснення адекватного перекладу, аж ніяк не можна вважати новою, але водночас не викликає сумнівів той факт, що її опрацювання відбувалося й досі відбувається без належного рівня системності, причина чого полягає як у складності самого досліджуваного феномену та різноманітності перекладознавчих шкіл, так і відсутності чіткої теоретико-методологічної бази для її вивчення. Однак, незмінним і беззаперечним запропонованій тематиці постає, за словами О. Швейцера, питання міждисциплінарності, яка завжди була і залишається важливою ознакою без винятку всіх перекладознавчих досліджень¹, адже наука про переклад – «живий синтез підходів, що взаємопроникають та взаємозапліднюють»².

Для розгляду методологічних засад у дослідженні категорії модальності у перекладацькій діяльності принцип міждисциплінарності має особливо важливе значення у зв'язку з тим, що феномен модальності є універсальним загальнонауковим поняттям,

¹ Швейцер А. Д. Теория перевода : статус, проблемы, аспекты. Москва: Наука, 1988. С. 45.

² Цвиллинг М. Я. Когнитивные модели и перевод : (к постановке проблемы). Перевод как когнитивная деятельность. Москва. 2003. С. 36.

транслятологічне засвоєння якого здійснюється переважно з методологічних платформ тих наукових дисциплін, для яких вираження думки має смислотвірне, парадигмальне, прагматичне значення, а це, передусім, філософія та психологія. Що більш, наукової новизни набуває дослідження засобів вираження модальності як знакової системи двох семіотичних світів – письмового тексту та його екранізації – в аспекті інтерсеміотичного перекладу.

До теперішнього часу екранізація посідала гідне місце серед усього різноманіття художніх фільмів. Однак у більшості досліджень увага приділяється або аналізу окремих екранізацій, або екранним версіям творів одного автора. Якщо і робляться спроби теоретично узагальнити характеристики екранізації, то вони ґрунтуються на інтуїтивних відчуттях дослідника. Відповідно, у сучасній перекладознавчій царині детального вивчення потребує розгляд принципів екранізації, в якій літературний твір перекладається мовою кіно з повним / частковим збереженням модальності повідомлення, що здійснюється завдяки вимогам інтерсеміотичного перекладу.

1. Принципи дослідження модальності в інтерсеміотичному перекладі

У лінгвістичному енциклопедичному словнику поняття модальності пояснюється як «функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації того, що повідомляється»³. У західноєвропейській лінгвістиці рушійною постає ідея швейцарського вченого Шарля Баллі, який стверджував, що будь-яке висловлювання містить дві номінативні частини: диктум і модус. Відповідно, диктум виражає об'єктивний зміст висловлювання, а модус – суб'єктивний зміст, що відбивається в емоційному ставленні суб'єкта до змісту висловлювання⁴. Згодом мовознавець В. Виноградов, якого вважають засновником теорії модальності, розширив межі розуміння модальності, залучивши до цієї категорії слова та словосполучення, що виконують емоційно-експресивну функцію. Що більш, учений виділив два види модальності: об'єктивну і суб'єктивну. Якщо об'єктивна модальність

³ Лінгвістичний енциклопедичний словник / За ред. В. М. Ярцевої; Ін-т мовознавства АН СРСР. Москва: Сов. енциклопедії., 1990. С. 303.

⁴ Баллі Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Иностранная литература, 1955. С. 60.

має справу зі значеннями, що виражають можливі, дійсні та достовірні зв'язки мовленнєвого акту, то суб'єктивна охоплює значення, які передають емоційно-оцінне ставлення адресанта до диктуму⁵.

Вивченням категорії модальності займалися такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. Виноградов, В. Панфілов, Г. Золотова, О. Бондарко, С. Вауліна, О. Трунова, Т. Дещерієва та ін. Слід зазначити, що складність і суперечливість категорії модальності зумовлені її семантичним розмаїттям, багатоплановістю засобів її репрезентації та високим ступенем індивідуальності авторських концепцій, представлених у працях зазначених вище авторів. У запропонованій розвідці категорія модальності розглядається з позиції широкого підходу до визначення її сутності, тому для всебічного розгляду проблеми відтворення конструктивів модальності необхідно спиратися на міждисциплінарні дослідження, що набули значного поширення як у вітчизняній, так і світовій практиці.

Наслідком різноаспектного вивчення категорії модальності є утворення широкого смислового поля, межі якого дуже розпливчасті, адже цей феномен розглядається з різних точок зору. Перша витікає із позиції традиційних уявлень про логічну модальність, предметом вивчення якої є різні види суджень, а друга – з комунікативно-прагматичної позиції, в якій постулюється, що модальність – усеосяжна категорія, що характеризує ставлення мовця до змісту висловлювання. Представниками логічного погляду на категорію модальності є праці В. Панфілова, Г. Колшанського, Т. Дещерієвої. Представниками комунікативно-прагматичної точки зору на категорію модальності є такі лінгвісти як В. Виноградов, Н. Шведова, Г. Золотова та ін. У зв'язку з розмаїттям поглядів у численних лінгвістичних працях на проблему дефініції категорії модальності та необмеженою кількістю спроб визначити, які відношення до дійсності можуть розглядатися як модальні, значної уваги потребує розгляд цієї категорії за позиції інтерсеміотичного перекладу.

З точки зору категоризації Р. Якобсона⁶ (1959), переклад можна розглядати як семіотичний процес, стверджуючи, що переклад може

⁵ Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. Труды института русского языка АН СССР. Москва: Наука, 1950. Т. 2. С. 44.

⁶ Jakobson R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. On Translation, a cura di R. Brower. Cambridge (Mass.): Harvard University Press. P.113.

відбуватися на внутрішньомовному, міжмовному та між(інтер)семіотичному рівнях. Окрім поняття міжсеміотичного перекладу, згаданого вище, внутрішньомовний переклад визначається як «переформулювання» в одному мовному коді, а міжмовний переклад розуміється як власне переклад між різними мовами. Хоча сучасна наука інколи намагалася змінити, переформулювати або ж доповнити ці категорії, встановлені Р. Якобсоном, його окреслена диференціація внутрішньомовного, міжмовного та між(інтер)семіотичного перекладу все ще може стати базовою практичною основою для перекладу художнього твору, покращуючи процес створення сенсу та підкреслюючи специфіку передачі модальності художнього тексту.

Сьогодні поняття інтерсеміотичного перекладу розуміється ширше: про нього можна говорити і тоді, коли та сама форма змісту «перекладається» в одну або в кілька інших семіотичних систем із різними матеріями та субстанціями⁷. В основі ідеї інтерсеміотичного перекладу лежить розуміння перекладності як однієї із фундаментальних характеристик будь-якої семіотичної системи, а будь-якому перекладу, своєю чергою, передуює інтерпретація, що супроводжується трансформацією. З філософської точки зору, переклад – це засіб досягнення порозуміння між культурами, тому розуміння та інтерпретація тексту будь-якої семіотичної природи ґрунтуються на сітці прочитання, що будується на основі соціокультурної картини світу суб'єкта, який обирає факти для трактування тексту.

Під час екранізації художнього твору письмовий текст трансформується в кінотекст – синкретичну (що складається з елементів багатьох гетерогенних семіотичних систем) полі- або мультисеміотичну систему⁸, що поєднує в одну взаємопов'язану єдність різні знакові системи, семіотичні засоби та коди. У вітчизняній лінгвістиці тексти, що містять чи можуть містити елементи інших семіотичних систем, як зазначалося нами раніше, називають креолізованими, або, за термінологією лінгвістів Тео ван Лувена та Гюнтера Кресса, мультимодальними текстами. Вперше мультимодальна парадигма була обґрунтована у їх спільній праці

⁷ Dusi N. (2006). Il cinema come traduzione. Da un medium all'altro: letteratura, cinema, pittura. Torino : UTET. P. 9.

⁸ Dusi N. (2006). Il cinema come traduzione. Da un medium all'altro: letteratura, cinema, pittura. Torino : UTET. P. 160.

«Мультимодальний дискурс» (“Multimodal Discourse”), в якій мультимодальний підхід розуміється як цілий напрям досліджень полікодових текстів, що реалізуються із залученням неоднорідних семантичних ресурсів. Поняття «модус» Г. Кресс трактує як канал комунікації, що слугує для трансляції «повідомлення» між двома співрозмовниками⁹. Такі постулати набувають чинного місця у працях І. Андреевої, яка зазначає, що передача інформації відбувається шляхом залучення гетерогенних семіотичних (лінгвальних, паралінгвальних) і сенсорно-перцептивних (запах, смак) каналів¹⁰. У зв’язку з цим екранізацію можна розглядати, по-перше, як текст у широкому розумінні, тобто як ідентифікований семіотичний простір¹¹, в якому беруть участь всі три види перекладу: інтерлінгвістичний (переклад художнього твору рідною мовою), інтралінгвістичний (написання сценарію фільму) та інтерсеміотичний (створення фільму).

Оскільки переклад, а в ракурсі представленої розвідки – інтерсеміотичний, є складним рецептивно-репродуктивним видом мовленнєвої і мисленнєвої діяльності перекладача, то, слід за О. Кубряковою, розгляд категорії модальності в ракурсі інтерсеміотичного перекладу проводиться в межах трьох компонентів наукової парадигми: настановчо-засадничої (вихідні принципи й припущення), предметно-пізнавальної (аналіз теоретичного і практичного матеріалу) і процедурної (наявні моделі, методи і конкретні процедури аналізу). Дослідниця визнає домінування першого компонента і виводить чотири загальні засадничі настанови: 1) експансіонізм (розширення меж лінгвістики, міждисциплінарність, новий матеріал, зближення з природничими науками); 2) антропоцентризм (врахування впливу культури й ментальності); 3) неофункціоналізм (провідна роль значення, вивчення мови в дії); 4) експланаторність (настанова на пояснення, а

⁹ Kress G. R. (2009). *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. L. : Routledge. P. 14.

¹⁰ Андреева І. О. Мультимодальний аналіз дискурсу: методологічна основа та перспективи напрямку. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2016. Вип. 7. С. 4.

¹¹ Catrysse P. (1992). *Film (adaptation) as translation: some methodological proposals*. Target. 4:1. P. 56.

не лише опис і класифікацію, і, як наслідок, вихід за межі власне лінгвістичної сфери)¹².

Отже, в арсеналі сучасного перекладознавства існує чимало теоретико-методологічних засад дослідження особливостей відтворення конструктів категорії модальності, що у різні часи ефективно застосовувалися науковцями до різних типів дискурсу. Однак, вектор наукового пошуку в межах розгляду категорії модальності з позиції інтерсеміотичного перекладу спрямований на методологічну перефокусацію перекладознавчих студій, що полягає у переході від вивчення індивідуально-образного авторського модального смислу до **синергетичної взаємодії** різновекторних і парадигмальних систем лінгвістичної науки. Такі постулати набувають свого вираження у застосуванні **експансіонізму**, тобто принципу **міждисциплінарності**, що заснований на об'єднаній теоретико-методологічній базі *лінгвістики, семіотики, міжкультурної комунікації, теорії дискурсу та теорії перекладу* з використанням даних інших наук – *теорії кінематографії, соціології, історії, психології*. Такий підхід дає ключ до розуміння соціо-історичної складової художнього тексту та його екранізації, зокрема, і полягає в аналізі вербальної складової літературного твору у взаємодії з іншими семіотичними системами кінофільму.

Відповідно, **експланаторність** у межах запропонованої розвідки застосовується з метою усвідомити сутність взаємозв'язку понять у вертикальному підході до перекладу, який пропонує інтегративне вивчення категорії модальності в аспекті інтерсеміотичного перекладу в різних парадигмах перекладознавства, до яких відносимо *системно-структурну, культурологічну та діяльнісну*.

Міждисциплінарна природа **семіотико-синергетичного підходу** дозволяє тлумачити кінодискурс як єдність лінгвальних і просодичних компонентів кінопродукту разом із факторами, що зумовлюють його створення та перцепцію глядачем, таким чином формуючи єдине смислове, структурне та функціональне ціле.

¹² Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). Язык и наука конца 20 века. Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. С. 168.

2. Методика дослідження модальності в інтерсеміотичному перекладі

У руслі нашої наукової праці для розгляду базисних концептуально-методологічних засад у вивченні категорії модальності з позиції інтерсеміотичного перекладу доцільно відмітити застосування інтегрованої **методики**: поряд із загальнонауковими методами (спостереження, опис, систематизація, аналіз, синтез, узагальнення, дедукція, індукція) для виявлення змісту й обсягу поняття «модальність» у контексті перекладознавства й обґрунтування наукової доцільності моделювання модальності художньому тексту в інтерсеміотичному перекладі, що й зумовлює поетапність проведення дослідження з відповідними методами та методиками. Розглянемо кожний етап більш детально.

На **першому етапі** здійснюється жанровий аналіз художнього тексту та його екранізації як полікодового тексту з метою виявлення прихованих значень тексту, контексту його створення, вірогідних інтерпретацій читачем / глядачем із застосуванням загальнонаукових методів *аналізу* та *синтезу* задля опрацювання наявних знань і творчої проблематики у перекладознавстві й суміжних галузях і генерування на їхній основі власних гіпотез, концепцій, моделей тощо. *Індуктивний* метод дозволяє робити необхідні узагальнення та висновки на основі наявного емпіричного матеріалу, натомість, *дедуктивний* метод стає у нагоді за необхідності адаптувати положення загальної теорії перекладу відносно специфіки досліджуваного об'єкта, залученої пари мов, жанрово-стилістичних і функціональних різновидів текстів та / або їхніх складових. Зазначимо, що на цьому етапі застосовується методологія дискурсивної парадигми, зокрема методи *дискурс-аналізу*, який розглядаємо як єдність двох сутностей: комунікації (динамічного процесу мовленнєвої взаємодії між людьми) і тексту (продукту комунікації), тому доцільно вивчати його як процес і як об'єкт, залучаючи *контент-аналіз*, *контекстуально-інтерпретаційний метод*, *метод діалогічної інтерпретації* та *конверсаційний аналіз*.

Контент-аналіз застосований для визначення одиниці контексту та одиниці підрахунку. Одиниця контексту – це частина тексту, у межах якої слід обчислити частоту вживання контекстних репрезентацій досліджуваного явища, одиниці підрахунку – це маркери явища, що вивчається, які можна зафіксувати, щоб

здійснити статистичну обробку отриманих даних. Одиниці підрахунку можуть збігатися чи не збігатися з якісними одиницями аналізу¹³. У межах запропонованої розвідки *контент-аналіз* виконується у наступній послідовності: 1) формування масиву текстів, відібраних за типом повідомлення, автором, часовим періодом; 2) визначення одиниці аналізу; 3) підрахунок одиниць аналізу, обчислення їх частоти, наявності чи відсутності; 4) узагальнення та тлумачення результатів дослідження.

У поясненні повідомлення Ю. Лотман посилається на схему акту мовного спілкування, розроблену Р. Якобсоном: *адресант передає повідомлення адресату, у повідомленні міститься код, який структурує повідомлення, яке адресат повинен розкодувати*. У цій схемі Р. Якобсон зазначає ще про контекст, що супроводжує передачу коду, який зашифрований всередині контакту (адресанта і адресата)¹⁴. Відповідно у дослідженні художніх текстів у різних типах контекстів для розгляду текстових категорій і компонентів задіяно *контекстуально-інтерпретаційний* метод, який за своєю сутністю близький до лінгвістичного аналізу та передбачає застосування таких кроків: 1) визначення різновиду тексту (стиль, мова, жанр, належність до функціональних типів мовлення (оповідь, опис, роздум); 2) декодування тексту (короткий опис); 3) аналіз значень вербальних засобів вираження модальності, які вони набувають у мікро– і макроконтексті; 4) визначення ролі суб'єктивно-оціночного ставлення мовця / автора до повідомлення; 5) узагальнення отриманих результатів. Таким чином визначається ідейно-естетична та смислова інформація художніх творів.

Метод діалогічної інтерпретації, розроблений О. Селівановою¹⁵, застосовано для виявлення тих відношень, що виникають між компонентами тексту. Такий підхід передбачає установа діалогічності тексту з системою інших текстів у синтагматиці і парадигматиці; визначення діалогічності тексту з особистістю адресанта в соціокультурному контексті; визначення діалогічності тексту з особистістю адресата, його свідомості, розуміння, світосприйняття тощо; зв'язок діалогічності тексту з семіотичним

¹³ Богомоллова Н.Н., Стефаненко Т.Г. Контент-анализ : Спецпрактикум по социал. Психологии. М. : Изд-во МГУ, 1992. С. 46.

¹⁴ Jakobson R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. On Translation, a cura di R. Brower. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press. P. 67.

¹⁵ Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монографическое учебное пособие. К.: Фитосоциоцентр, 2002. С. 264-267.

універсумом (текст у співвідношенні з духовною культурою, наукою, а також міфом на основі архетипів колективного підсвідомого).

Метод конверсаційного аналізу залучено з метою продемонструвати важливість та особливість невербальних компонентів (сміх, просодія, паузи), їх співвіднесеність з вербальним вираженням ставлення мовця до позначуваного у письмовому тексті. З метою вирішення функціонування різносеміотичних текстів – художній твір і його екранізація, одиницею аналізу яких пропонуємо вважати комунікативну ситуацію, в якій найчіткіше можна простежити модальність висловлювання, доцільно залучити *методи семіотичного та мультимодального аналізу*.

Другий етап у розгляді концептуально-методологічних засад категорії модальності в аспекті інтерсеміотичного перекладу полягає у конструюванні засобів вираження модальності художнього тексту та його перекладній екранізації за допомогою застосування *методів семіотичного та мультимодального аналізу*, оскільки «вербальний компонент та іконічний образ, що його супроводжує, можуть мати неоднаковий рівень прагматичного впливу залежно від комунікативної ситуації»¹⁶.

У сучасній мовознавчій науці феномен кінодискурсу вивчається в контексті синергетичної парадигми, яка передбачає, що інтерпретація та аналіз людиною картини світу відбувається за допомогою нелінійних когнітивних процесів. Відповідно, за допомогою *методу дихотомії* реципієнт сприймає закодоване повідомлення та розшифровує змісти, що визначаються відповідно до його власного набутого когнітивного досвіду.

Семіотичний аналіз передбачає декодування символів і знаків, смислових структур художнього тексту і його перекладної екранізації задля розкриття прихованих значень та ідеологій. Процес пізнання змістів і форм відбувається на кількох рівнях: синтаксичному, семантичному та прагматичному. У семіотичному аналізі, незалежно від сфери його використання, зазвичай виділяють три рівні дослідження знакових систем:

- 1) синтактика вивчає поєднання знаків і способи їх поєднання;
- 2) семантика досліджує знакові системи як засобу відображення дійсності – основним її предметом є інтерпретація знаків і повідомлень;

¹⁶ Jewitt C. (2009). The Routledge handbook of multimodal analysis. Routledge : London. P. 13.

3) прагматика пов'язана з вивченням відношень між знаковими системами та тими, хто використовує та інтерпретує повідомлення, що містяться в них. Щодо структурної лінгвістики, тут вивчають структурні відношення знаків один з одним. Синтагматичний аналіз тексту, на думку французького антрополога та соціолога К. Леві-Стросса, «...дозволяє визначити його явний зміст, тоді як парадигматичний аналіз виявляє неявний латентний зміст»¹⁷. На цих рівнях семіотичного аналізу з'ясовують, яким чином організована чи структурована розповідь.

Відповідно У. Еко¹⁸ пропонує загальну схему семіотичного аналізу: 1) знаки як одиниці семіотичного аналізу: іконічні; індексальні; символічні; 2) рівні знакових систем: синтактика; семантика; прагматика; рівні структурних відносин знаків: синтагматичний; парадигматичний; 3) коди як основні категорії семіотичного аналізу: обов'язкові (денотативний та конотативний); універсальні (соціальний, ідеологічний, культурний); спеціальні (кінематографічний, іконографічний, монтажний тощо); 4) функції кодів: а) універсальні: ідеологічні; соціальні; комунікативні; б) специфічні: референтні; емотивні; наказові; фатичні; металінгвістичні; естетичні.

Відношення між словесним і візуальним на мультимодальній сторінці було певною мірою досліджено Р. Мартінеком і О. Салвеєм, натхненними ідеєю системного аналізу М. Галлідея. Р. Мартінек і О. Салвей¹⁹ зазначають, що коли відношення між текстом і аудіо- та відео-зображенням є нерівним, то текст може розширюватися у візуальному режимі трьома нижченаведеними способами *мультимодального аналізу*.

Перший принцип полягає у тому, що, по-перше, кіно-зображення та текст можуть перебувати у взаємозв'язку опрацювання (*elaboration*), що означає, що текст лише згадує певні аспекти, які вже присутні у візуальному. По-друге, вони можуть бути пов'язані взаємозв'язком розширення (*extension*), у цьому випадку текст виходить за рамки того, що представляє зображення, додаючи нову

¹⁷ Леві-Строс К. Структурная антропология. Пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 13.

¹⁸ Эко У. Сказать почти то же самое. Опыт о переводе. СПб. : Симпозиум, 2006. С. 227.

¹⁹ Martinec, R., & Salway, A. (2005). A system for image-text relations in new (and old) media. *Visual Communication*, 4, P. 352-353.

інформацію щодо візуального. По-третє, Р. Мартінек і О. Салвей²⁰ виділяють категорію посилення (enhancement), коли текст розширяється на зображенні, надаючи додаткову інформацію щодо просторових або часових відношень. Іншими словами, якщо вербальне, звукове і візуальне залишаються у відношенні опрацювання (elaboration), ступінь спорідненості значень між різними семіотичними текстами буде високою, оскільки однакові або подібні значення повторюються тим самим або ж іншим способом. З іншого боку, якщо зв'язок полягає у розширенні (extension) або посиленні (enhancement), ступінь спорідненості значень буде нижчим, оскільки в цьому випадку значення додаються і доповнюються. До прикладу, застосування розширення та посилення є такий фрагмент із книги Дена Брауна «Інферно» та її екранізації, де імпліцитна модальність у письмовому тексті, посилюється у її екранізованому перекладі (*I speak to the world – я мушу промовляти до світу*):

I am the Shade. If you are watching this, then it means my soul is finally at rest.

Driven underground, I speak to the world from deep within the earth, exiled to this gloomy cavern where the bloodred waters collect in the lagoon that reflects no stars.

*But this is my paradise ... the perfect womb for my fragile child. Inferno.*²¹

Я – Привид. Якщо ви дивитесь цей фільм, це означає, що моя душа нарешті упокоїлася.

Загнаний углиб, я мушу промовляти до світу з землі, заточений до цієї похмурої печери, де червоні, як кров, води, стікають до лагуни, яка не віддзеркалює зірок.

*Але це мій рай... ідеальна утроба для мого крихкого й вразливого дитяти. Це пекло.*²²

Доцільністю другого принципу уважається визначення міжсеміотичних відношень, що викликає особливий інтерес у запропонованій розвідці, за допомогою якого можна дати відповідь на таке запитання: яка природа взаємозв'язку між модусами, як вони взаємодіють і сприяють створенню сенсу на мультимодальній сторінці, і чи зберігаються ці кореляції згодом у процесі перекладу чи піддаються процесу трансформації?

²⁰ Martinec, R., & Salway, A. (2005). A system for image-text relations in new (and old) media. *Visual Communication*, 4, P. 353.

²¹ Brown, D. (2013). *Inferno*. Doubleday. P. 43.

²² Howard, R. (Director). (2016). *Inferno* [Movie]. Columbia Pictures. (00:45:13).

Використовуючи три метафункції мови М. Галлідея, Т. Ройс стверджує, що таку міжсеміотичну взаємодоповнюваність можна досліджувати на ідейному, міжособистісному та текстовому рівнях, причому останній був перейменований ним у контексті візуально-вербальних взаємодій у композиційний²³. На ідейному рівні Т. Ройс розрізняє те, що він називає елементами візуального повідомлення, які включають такі категорії, як учасники (participants), тобто як живі, так і неживі сутності, що з'являються у вербальному та візуальному текстах, а також процеси (processes), обставини (circumstances) та атрибути (attributes) учасників, представлених у тексті²⁴.

Третій принцип мультимодального аналізу передбачає відстеження лексичних одиниць, семантично пов'язаних із ними візуальними елементами, на вербальному рівні та встановлення характеру цих зв'язків. Т. Ройс класифікував такі відношення як: повторення (repetition), яке має тотожне значення; синонімія (synonymy), що виражає схоже значення; антонімія (antonymy) – протилежне значення; гіпонімія (hyponymy), що виражає загальний клас та його підкласи; меронімія (meronymy), що стосується взаємозв'язку частина–ціле²⁵. Наступний фрагмент чітко ілюструє антонімію у перекладному тексті:

<p><i>For twelve months I had been overseeing support services for the same client of the Consortium – an eccentric, green-eyed genius who wanted only to «disappear» for a while so he could work unmolested by his rivals and enemies²⁶.</i></p>	<p><i>Дванадцять місяців я контролювала надання послуг і підтримки тому самому клієнту Консорціуму – ексцентричному зеленоокому генію, якому захотілося ненадовго «зникнути», щоб йому не заважали працювати конкуренти й вороги²⁷.</i></p>
--	---

²³ Royce, Terry (2007). "Intersemiotic Complementarity: A Framework for Multimodal Discourse Analysis", in Royce & Bowcher (eds.), *New Directions in the Analysis of Multimodal Discourse*, T. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates. P. 67.

²⁴ Royce, Terry (2007). "Intersemiotic Complementarity: A Framework for Multimodal Discourse Analysis", in Royce & Bowcher (eds.), *New Directions in the Analysis of Multimodal Discourse*, T. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates. P. 70.

²⁵ Royce, Terry (2007). "Intersemiotic Complementarity: A Framework for Multimodal Discourse Analysis", in Royce & Bowcher (eds.), *New Directions in the Analysis of Multimodal Discourse*, T. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates. P. 70.

²⁶ Brown, D. (2013). *Inferno*. Doubleday. P. 102.

²⁷ Howard, R. (Director). (2016). *Inferno* [Movie]. Columbia Pictures. (00:55:24).

Третій етап у розгляді концептуально-методологічних засад категорії модальності в аспекті інтерсеміотичного перекладу – це ідентифікація засобів вираження модальності художнього твору та їх функціонування із використанням лінгвістичних методів аналізу.

Методика застосування *функційно-семантичного, компонентного, дистрибутивного, контекстуального та лінгвостилістичного методів аналізу* у ході дослідження модальності художнього тексту полягає у наступному. Оскільки модальність належить до основних, центральних мовних категорій, які знаходять своє відображення на різних рівнях мови, то залучення *функційно-семантичного методу* дозволяє угрупувати лексичні, лексико-граматичні, синтаксичні та фонологічні засоби вираження модальності художнього тексту з метою конструювання функційно-семантичного поля задля інтерпретації модальності усього тексту. При цьому застосування *компонентного методу*, вперше запропонованого американськими вченими-етнолінгвістами У. Гудінаф та Ф. Лаусбері ще у 50-ті рр. ХХ ст. для аналізу значень слів мов американських індіанців на позначення кривості, рослин, тварин, квітів, у сучасних лінгвістичних студіях використовується для аналізу парадигматичних відносин, що вдало поєднується з дискурсивними методами. У ракурсі представленого дослідження такий метод застосовується для визначення семантичної структури одиниць лексичного рівня категорії модальності, на основі яких перекладач вибирає варіант перекладу.

Завдяки *дистрибутивному методу*, що сформувався в руслі структуралістського мовознавчого спрямування у 20-50-х роках. ХХ ст. та спрямований на виявлення ознак певної одиниці мови на підставі вивчення її дистрибуції або оточення, представленого одиницями того ж рівня (фонем, морфем, слів тощо), визначаються основні вербальні засоби актуалізації модальності у художніх текстах. Що більш, дистрибутивний принцип частково послужив основою іншої методики – *контекстуального аналізу*, що полягає у розгляді слова нерозривно від його найближчого оточення.

Контекстуальний аналіз застосовується для визначення особливостей функціонування засобів вираження модальності у художніх текстах, осмислення рішень перекладача щодо відтворення певних одиниць залежно від горизонтального (вербального) та вертикального (позамовного) контекстів, що чітко ілюструється у наведеному нижче фрагменті, де перекладач проінтерпретував імпліцитну модальність у оригінальному художньому тексті Дена

Брауна «Інферно», переклавши відповідну репліку у перекладному екранізованому варіанті книги за допомогою лексичних засобів категорії модальності:

<p><i>“Was I responsible for a car accident?” Langdon asked. “Did I hurt someone?!”</i>²⁸</p>	<p><i>Можє, я став винуватцем автомобільної пригоди?</i> <i>Можє, я комусь заподіяв шкоду?</i>²⁹</p>
--	---

Лінгвостилістичний аналіз використовується для виокремлення стилістично маркованих одиниць лексичного модусу моделі модальності художніх текстів для характеристики стилю автора та стилю перекладача, що набуває чинного місця під час розгляду усього комунікативного акту, а не окремого висловлювання. Детальний опис комунікативної ситуації дозволяє дійти висновку, що автор використовує ідіоматичний вираз як засіб реалізації імпліцитної модальності, яку перекладач екранізованого тексту також передає за допомогою стилістичних засобів вираження імпліцитної модальності:

<p><i>Vayentha claimed her error was the result of simple bad luck – the untimely coo of a dove.</i>³⁰</p>	<p><i>Ваєнта стверджувала, що її помилка стала результатом звичайного невезіння – голубка невчасно затуркотіла</i>³¹</p>
---	---

Четвертий етап у розгляді концептуально-методологічних засад категорії модальності в аспекті інтерсеміотичного перекладу полягає у моделюванні перекладацької діяльності. Оскільки будь-яка теоретична модель спочатку формується в одній галузі наукового пошуку, а потім пристосовується до іншої, то вона оперує метамовою першої. Тому в процесі теоретико-методологічного моделювання перекладу поняттєво-категорійний апарат інших дисциплін (лінгвістики, когнітивної лінгвістики, дискурсології, семіотики, мультимодалістики, філософії) завдяки методу *інтердисциплінарної екстраполяції* імпортується до арсеналу перекладознавства, яке оперує власними моделями та методами дослідження. Відповідно, базисним у представленій розвідці є *порівняльно-перекладацький аналіз* англійськомовних художніх текстів та їх українських перекладних екранізацій, що зумовив розгляд основних лексичних, граматичних і лексико-граматичних засобів перекладу –

²⁸ Brown, D. (2013). *Inferno*. Doubleday. P. 46.

²⁹ Howard, R. (Director). (2016). *Inferno* [Movie]. Columbia Pictures. (00:23:34).

³⁰ Brown, D. (2013). *Inferno*. Doubleday. P. 24.

³¹ Howard, R. (Director). (2016). *Inferno* [Movie]. Columbia Pictures. (00:18:57).

перекладацьких трансформацій. Головним при цьому є *метод трансформаційного аналізу*. *Контрастивно-перекладацький аналіз* текстів оригіналу і перекладу передбачає розгляд мовних і мовленнєвих норм англійської і української мов.

Щоб адекватно відтворити концептуальну інформацію, закодовану в художніх текстах, перекладач має врахувати всі чинники цільової мови, які зумовлюють застосування перекладацьких трансформацій при відтворенні засобів вираження модальності художнього тексту. До чинників, що викликають, труднощі у перекладі, відносимо системні невідповідності між мовою оригіналу та мовою перекладу, і в цьому сенсі вони фактично прирівнюються до поняття неперекладності. Відповідно, базовим чинником труднощів у перекладі перебуває **асиметрія природної мови**. Двоїстість мовного знаку призводить до міжмовної асиметрії і разом із нею виявляє діалектичне відношення як самої необхідності перекладу і міжмовних незбігів, що при цьому виникають, так і можливості здійснення адекватного перекладу. Очевидно, що модальне дієслово *can* в українській мові має відповідники *могти, можна*, однак у наведеній нижче комунікативній ситуації нівелюється, що підсилюється застосуванням наказової форми дієслова припиніть:

<p>“Also, you can stop calling me Dr. Brooks—my name is Sienna”.³²</p>	<p>— А ще припиніть звертатися до мене «лікарко Брукс», мене звуть Сієнна.³³</p>
--	--

Оскільки на сьогодні не існує єдиної типології труднощів перекладу, ми вбачаємо класифікувати їх відповідно до представленого дослідження категорії модальності в аспекті інтерсеміотичного перекладу з двох позицій: передача вербальних (мовно-мовленнєвих) конструктів модальності та орієнтація на тип дискурсу з урахуванням полікодовості мовлення.

Першим чинником до повної передачі модальності художнього тексту в аспекті інтерсеміотичного перекладу є **семіологічний**, що виступає логічним наслідком рівневого принципу опису мови як ієрархічної системи. Відповідно до цього критерію труднощі у перекладі можуть бути поділені на: 1) фонетичні / фонографічні та параграфічні; 2) морфологічні; 3) лексичні (пов’язані з приналежністю одиниці до певного класу / типу / категорії лексичних одиниць); 4) лексико-семантичні (пов’язані із вживанням

³² Brown, D. (2013). *Inferno*. Doubleday. P. 64.

³³ Howard, R. (Director). (2016). *Inferno* [Movie]. Columbia Pictures. (00:05:45).

лексичних одиниць у переносному сенсі / вторинною номінацією); 5) синтаксичні; 6) текстові; 7) жанрові.

З ілюстрованого матеріалу очевидно, що на структурному рівні вираження синтаксичної модальності висловлювання варіюється у оригінальному художньому творі, в якому вона відображена в окличному реченні (імпліцитна модальність впевненості, страху), та перекладній екранізації з домінуванням модальності невпевненості, роздуму, в той же час хвилювання, що виражена питальним реченням:

<i>Langdon teetered on the brink of consciousness. Someone is trying to kill me!</i> ³⁴	«Хтось намагається мене вбити?» ³⁵
--	---

Другий чинник – **полікодовий**; він є логічним наслідком існуючої традиції досліджувати окремі мовні та / або мовленнєві явища та / або їхні характеристики в перекладознавстві з позицій відповідних семіотичних систем. Прикладами можуть бути фонетичні, граматичні, лексичні, прагматичні, стилістичні (жанрово-стилістичні) розбіжності у відтворенні засобів вираження модальності художнього тексту в інтерсеміотичному перекладі. З наведеного нижче фрагменту очевидно, як відмінності у передачі модальності тексту пов'язані з віднесеністю до різних семіотичних систем. У письмовому тексті автор уживає модальну частку у питальному реченні з вираженням невпевненості / сумніву, а в перекладному тексті повідомлення передається у стверджувальній формі, що посилюється жестом – кивком голови, виражаючи модальність впевненості:

<p>“Did you hear that sound?” Sienna whispered. <i>Langdon nodded and carefully peered into the end of the canister. “The opening appears to be blocked by ... something made of metal. The cap of a test tube, maybe?</i>³⁶</p>	<p>«Що то в біса було?» Ти чув той звук? (<u>невербальні засоби комунікації в екранізації</u>). Здається, отвір заблокований чимось... металевим. <u>То, мабуть, заглушка пробірки. (посилюється невербальним засобом – кивок головою)</u>³⁷</p>
---	---

³⁴ Brown, D. (2013). *Inferno*. Doubleday. P. 26.

³⁵ Howard, R. (Director). (2016). *Inferno* [Movie]. Columbia Pictures. (00:24:24).

³⁶ Brown, D. (2013). *Inferno*. Doubleday. P. 156.

³⁷ Howard, R. (Director). (2016). *Inferno* [Movie]. Columbia Pictures. (01:05:20).

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічний огляд ключових концепцій розгляду категорії модальності з позиції інтерсеміотичного перекладу дозволяє дійти висновку про доцільність застосування міждисциплінарного дослідження цього феномену, застосовуючи напрацювання лінгвістики, когнітології, семіотики, прагматики, дискурсології та перекладознавства. Оскільки переклад є складним рецептивно-репродуктивним видом мовленнєвої діяльності, то застосування засадничих настанов експланаторності наукового пошуку (настанова на пояснення, а не лише опис і класифікацію, і, як наслідок, вихід за межі власне лінгвістичної сфери) у межах цієї розвідки пояснюється завданням наукової праці, що полягає у виявленні взаємозв'язку понять у вертикальному підході до перекладу, який пропонує інтегративне вивчення категорії модальності в аспекті інтерсеміотичного перекладу в різних дослідницьких парадигмах перекладознавства, до яких відносимо *системно-структурну*, *культурологічну* та *діяльнісну*. Відповідно, під час розгляду мовлення персонажів літературних творів у їхній екранізації з прагматичних позицій в якості одиниці аналізу пропонується використовувати комунікативну ситуацію, в якій і відбивається модальність висловлювання. Застосування мультимодального аналізу дозволить проінтерпретувати повну / часткову / нейтральну передачу модальності усього художнього тексту в екранізованому фільмі.

АНОТАЦІЯ

У науковій розвідці розглянуто концептуально-методологічні засади дослідження категорії модальності з позиції інтерсеміотичного перекладу. Звернення до цієї теми зумовлене складною розумово-мовленнєвою сутністю категорії модальності, яка виявляється у співвідношенні об'єктивної та суб'єктивної реальності, відображеної у свідомості людини, та різнорівневих засобів її репрезентації. Теоретичним підґрунтям наукової праці слугували теоретичні й практичні напрацювання вітчизняних і закордонних дослідників у сфері міжкультурної комунікації, лінгвістики, паралінгвістики, семіотики, когнітології, дискурсології та перекладознавства. Модальність інтерпретується як універсальна категорія, одна з когнітивних здібностей індивіда, за допомогою якої віддзеркалюється його життєвий досвід, суб'єктивні цінності та

установки, знання та уявлення про навколишню дійсність. Міркування Ш. Баллі щодо логічної функції модальності у комунікативному акті, що полягає у вираженні реакції суб'єкта на його уявлення, є чи не найголовнішою складовою інтерсеміотичного перенесення літературного твору в кіноекранізацію, де важливо передати думки та почуття не тільки словесно, а й паравербально. Оскільки кінодискурс тлумачиться як єдність лінгвальних і просодичних компонентів кінопродукту разом із факторами, що зумовлюють його створення та перцепцію глядачем, формуючи єдине смислове, структурне та функціональне ціле, доцільно розглядати його з позицій семіотико-синергетичного підходу. Такий підхід є першочерговим у дослідженні модальності як складної багатоаспектної категорії у розрізі мультимодальності, що охоплює увесь комунікативний потенціал мультисеміотичних систем.

Література

1. Швейцер А. Д. Теория перевода : статус, проблемы, аспекты. Москва: Наука, 1988. 215 с.
2. Цвиллинг М. Я. Когнитивные модели и перевод : (к постановке проблемы). *Перевод как когнитивная деятельность*. Москва. 2003. 102 с.
3. Лінгвістичний енциклопедичний словник / За ред. В. М. Ярцевої; Ін-т мовознавства АН СРСР. Москва: Сов. енциклопедії., 1990. 682 с.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Иностранная литература, 1955. 416 с.
5. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. *Труды института русского языка АН СССР*. Москва: Наука, 1950. Т. 2. С. 38–79.
6. Jakobson R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. *On Translation, a cura di R. Brower*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press.
7. Dusi N. (2006). Il cinema come traduzione. Da un medium all'altro: letteratura, cinema, pittura. Torino : UTET.
8. Kress G. R. (2009). Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication. L. : Routledge, 232 p.
9. Андреева І. О. Мультимодальний аналіз дискурсу: методологічна основа та перспективи напрямку. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2016. Вип. 7. С. 3–8.

10. Cattrysse P. (1992). Film (adaptation) as translation: some methodological proposals. *Target*. 4:1.

11. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца 20 века*. Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. С. 144-238.

12. Богомолова Н.Н., Стефаненко Т.Г. Контент-анализ : Спецпрактикум по социал. Психологии. М. : Изд-во МГУ, 1992. 62 с.

13. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монографическое учебное пособие. К.: Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.

14. Jewitt C. (2009). *The Routledge handbook of multimodal analysis*. Routledge : London, 368 p.

15. Леви-Строс К. Структурная антропология. Пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 512 с.

16. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе. СПб. : Симпозиум, 2006.

17. Martinec, R., & Salway, A. (2005). A system for image-text relations in new (and old) media. *Visual Communication*, 4, 337–371.

18. Brown, D. (2013). *Inferno*. Doubleday: 642 p.

19. Howard, R. (Director). (2016). *Inferno* [Movie]. Columbia Pictures.

20. Royce, Terry (2007). “Intersemiotic Complementarity: A Framework for Multimodal Discourse Analysis”, in Royce & Bowcher (eds.), *New Directions in the Analysis of Multimodal Discourse*, T. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 63–110.

Information about the authors:

Nikonova Vira Hryhorivna,

Doctor of Philological Sciences, Professor,

Head of the Department of English Philology

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

15, Heroiv Oborony str., Kyiv, 03041, Ukraine

Holubenko Nataliia Ivanivna,

Candidate of Philological Sciences,

Postdoctoral Researcher

Kyiv National Linguistic University

73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03150, Ukraine